

WANNEER ONTSTOND HET SINT-DONAASKAPITTEL TE BRUGGE ?

G. DECLERCQ

Sinds Jan Dhondt in zijn merkwaardige bijdrage over de vroege topografie van Brugge de stichting van het kapittel van Sint-Donaas aan Boudewijn V (1035-1067) heeft toegeschreven¹, is deze visie vrijwel algemeen geworden². Toch zijn er aanwijzingen om het ontstaan van dit kapittel hoger in de tijd te doen opklimmen.

Dhondt was er zoals bekend van overtuigd dat Boudewijn V — en in mindere mate zijn zoon Robrecht de Fries — in het kader van een administratieve reorganisatie van het vorstendom en ook om de stedelijke ontwikkeling van Binnen-Vlaanderen te stimuleren complexe van burcht-kapittel-jaarmarkt had gekreëerd, overwegend in de hoofdplaatsen van de door hem opgerichte kasselrijen³. Uit deze algemene overweging, nl. Boudewijn V = stichter van veel kapittels in kasselrijcentra, zou men, aldus Dhondt, «reeds kunnen een

1. J. DHONDT, *De vroege topografie van Brugge*, in H.M.G.O.G., n.r., XI (1957), p. 16-18.

2. A.E. VERHULST, *Les origines et l'histoire ancienne de la ville de Bruges (IXe-XIIe siècle)*, in *Le Moyen Age*, LXVI (1960), p. 44 ; N. HUYGHEBAERT, «Hugo Tornacensis ecclesiae cancellarius». *Examen critique de la charte de fondation de l'abbaye de Phalempin (1039)*, in H.K.C.G., CXXVIII (1962), p. 210 ; A.C.F. KOCH, *Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070*, in *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, 1, Haarlem, 1981, p. 382.

3. J. DHONDT, *Développement urbain et initiative comtale en Flandre au XIe siècle*, in *Revue du Nord*, XX (1948), p. 133-156 ; dat het kapittel van Ieper, door Dhondt in de reeks opgenomen, waarschijnlijk geen grafelijke stichting is, werd aangetoond door A. VERHULST, *De vroegste geschiedenis van het Sint-Maartenskapittel en het ontstaan van de stad Ieper*, in H.M.G.O.G., n.r., XI (1957), p. 31-48 ; ook ten opzichte van het kapittel van Gent dient o.i. voorbehoud gemaakt te worden (zie verder n. 35).

Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?

vermoeden scheppen voor de stichting van Sint-Donatiaan, vermoeden dat reeds enige kracht zou putten uit het feit dat hij in elk geval grote bouwwerken aan de Brugse burcht heeft uitgevoerd»⁴. Dit is natuurlijk slechts een zwak argument en Dhondt voegde er dan ook onmiddellijk aan toe dat de tweede helft van de 11de eeuw krioelt van de aanwijzingen dat er met Sint-Donaas iets gebeurd is. In de eerste plaats stelde hij vast dat Boudewijn V zich sterk bemoeid heeft om inlichtingen in te winnen over de oorsprong van de relieken van de hl. Donaas. Verder wees hij op de oudste vermelding van de proost van Sint-Donaas die voorkomt in de weliswaar verdachte oorkonde van Boudewijn V voor de abdij van Sint-Winoksbergen uit 1067, maar juist die passage kon zijns inziens moeilijk een vervalser geïnteresseerd hebben. De oudste charters betreffende Sint-Donaas, die handelen over de afbakening van de parochiale bevoegdheid van het kapittel en het aanstellen van de proost tot hoofd van de grafelijke domaniale administratie, dateren bovendien van 1086 en 1089, en tenslotte wees ook het weglaten na 1104 van het OLV-patrocinium uit de intitulatie, die tot dan toe «OLV en Sint-Donaas» had geluid, voor hem op een fundamentele verandering waardoor de vroegere OLV-burchtkapel dan het Sint-Donaaskapittel zou geworden zijn.

Kan men uit deze argumentatie inderdaad besluiten dat Boudewijn V het Sint-Donaaskapittel gesticht heeft ? Wij menen van niet. Uit Dhondt's eerste konkreet argument kan men immers eigenlijk niets afleiden i.v.m. het kapittel, terwijl de proostvermelding uit 1067 wel degelijk tot een geïnterpoleerde passage behoort⁵. Uit de charters van 1086 en 1089 kan enkel opgemaakt worden dat het kapittel toen reeds bestond en ook het verdwijnen van het OLV-patrocinium kan niet aangehaald worden als aanwijzing dat er kort voordien een

4. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 16.

5. A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, I, Brussel, 1723, p. 511-513 ; de geïnterpoleerde passage zou volgens N. Huyghebaert — die zich steunde op een mededeling van E.I. Strubbe — gaan van *reliquos vero hospites* tot *pro relevatione habebit* of tot *liberam facultatem* (N.N. HUYGHEBAERT, *De meier van Zwevezele in de «Miracula S. Winnoci»*, in A.S.E.B., CVIII (1971), p. 220 n. 24 en IDEM, *Adela van Frankrijk, gravin van Vlaanderen, stichteres van de abdij van Mesen (ca. 1017-1079)*, in Iepers Kwartier, 15 (1979), p. 129).

«fundamentele verandering» had plaatsgevonden, daar in andere kapitels dergelijke dubbele vokabels soms gedurende een vrij lange periode voorkwamen⁶; Dhondt voelde zelf de zwakheid van dit laatste argument aan, want hij achtte het niet uitgesloten dat de kerk reeds in het midden van de 10de eeuw omwille van de relieken Sint-Donaas heette⁷.

Na deze bespreking van Dhondt's argumentatie mogen we dus stellen dat er geen enkel concreet bewijs bestaat voor de stichting van het Sint-Donaaskapittel door Boudewijn V. Het enige dat eventueel nog ten gunste van Boudewijn V zou kunnen pleiten is dat hij inderdaad meerdere kapitels gesticht heeft, maar ook dit argument gaat niet op, gezien er aanwijzingen zijn dat het kapittel heel wat ouder is.

Eerst en vooral zijn er twee teksten waaruit we kunnen opmaken dat het Sint-Donaaskapittel wellicht reeds bestond ten tijde van Boudewijn IV (988-1035). Een ongedateerde oorkonde van deken Haket en het kapittel van Sint-Donaas van omstreeks 1166 vermeldt een schenking van *bonae memoriae comes Balduinus cum barba* — d.i.

6. Hoewel de relieken van de hl. Amatus zich reeds sinds het einde van de 9de eeuw te Douai bevonden en de stichting van het kapittel uit dezelfde periode dateert (cf. voor de interpretatie van de bronnen dienaangaande J. DHONDT, *Une dynastie inconnue de comtes d'Ostrevant*, in *Miscellanea historica in honorem Leonis van der Essen*, Brussel-Parijs, 1947, p. 177-187 en A. D'HAENENS, *Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle. Le phénomène et sa répercussion dans l'historiographie médiévale*, Leuven, 1967, p. 248-251, 286-287 en 303-307), droeg de burchtkerk, die oorspronkelijk aan OLV was toegewijd, er nog in de 12de eeuw soms een dubbel vokabel, zoals o.m. blijkt uit een oorkonde van Manasse, aartsbisschop van Reims, uit 1102 (Lille, AD Nord, 1G 194/1009 : *ecclesie sancte Dei genitricis Marie et gloriosii confessoris Amati de Duaco*) en uit een bul van Lucius III van 13 december 1181 (J. VON PFLUGK-HARTTUNG, *Acta pontificum Romanorum inedita*, I, Tübingen, 1881, nr. 334, p. 297-298 : ...*canonicis sancte Marie et sancti Amati Duacensis*).

7. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 17.

waarschijnlijk Boudewijn IV — aan de Brugse kerk⁸. Deze schenking impliceert natuurlijk niet noodzakelijk het bestaan van een kapittel in deze periode, maar de tweede tekst toont aan dat we dit charter wel in die zin mogen interpreteren. In de *Miracula prima sancti Donatiani*, die uit de 11de eeuw dateren, is er i.v.m. een mirakel uit 1011 immers sprake van een proost en *fratres* of kanunniken die aan de kerk van het *castrum* van Brugge verbonden waren⁹.

De bronnen die we bezitten om nog hoger op te klimmen, en wel tot de regering van Arnulf de Grote (918-965), zijn zwakker en voor meerdere interpretaties vatbaar. Hoewel de bekende valse stichtingsoorkonde van Arnulf I uit 961 pas in 1261-1262 werd vervaardigd¹⁰, schrijft de B-versie van de *Flandria generosa*, die kort voor

8. ...*quod bonae memoriae comes Balduinus cum barba alodium de Malsma cum universis pertinentiis suis ecclesiae sancti Donatiani quae est in Brugis in elemosinam contradidit...* (Brussel, ARA, Kerkelijk archief, 4628, p. 473 ; ed. E. DE MARNEFFE, *Cartulaire de l'abbaye d'Affligem et des monastères qui en dépendaient*, Leuven, 1894-1901, nr. 127, p. 190-191). Boudewijn IV werd normaal aangeduid als *barbatus, pulchrae barbae*, e.d. (cf. L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale des principautés belges au moyen-âge*, I, Brussel, 1902, p. 296), zodat mag aangenomen worden dat de hier bedoelde graaf inderdaad Boudewijn IV is ; helemaal zeker is dit echter niet, daar Galbert van Brugge de bijnaam *barbatus* gebruikt voor Boudewijn V (H. PIRENNE, *Histoire du meurtre de Charles le Bon, comte de Flandre (1127-1128), par Galbert de Bruges*, Parijs, 1891, p. 109-110).

9. *Igitur anno humanati verbi millesimo undecimo, videlicet die kalendarum maiarum, fratribus sacra missarum solemniam celebrantibus, ecce mulier alieno ductu ecclesiam ingressa ad locum in quo corporis sanctissimi patris nostri Donatiani debito fidelium frequentatur honore, devotione magna et fide accessit perfecta ;* iets verder in deze tekst is er sprake van de proost : *In argumentum quoque fidei accurens cum fratribus sacrae aedis praepositus...* (*Miracula prima sancti Donatiani*, ed. S. DYC-KIUS, AA.SS., oct. VI, p. 504). Deze bron, die twee mirakels uit de 11de eeuw beschrijft (1011 en 1096), is van de hand van verschillende auteurs (P. FRANSEN-H. MARAITE, *Index scriptorum operumque latino-belgicorum medii aevi. Nouveau répertoire des œuvres médiolatines belges. Deuxième partie : XIe siècle*, Brussel, 1976, p. 141) ; de archaïsche dateringsformule in het mirakel uit 1011, nl. *die* gevolgd door een genitief, is typisch voor de 10de eeuw en kwam in de 11de eeuw nog slechts uitzonderlijk voor (N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques à Gand en 944. Le sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium*, Brussel, 1978, p. CXI en n. 4) ; dit wijst er o.i. op dat dit mirakel wellicht niet te lang na 1011 werd geschreven.

10. A. DEROLEZ, *De valse oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen voor het Sint-Donaaskapittel te Brugge (961, juli 31)*, in H.K.C.G., CXL (1974), p. 431-499.

1194 ontstond, de stichting van het Sint-Donaaskapittel reeds toe aan deze graaf¹¹. Het lijkt aanneembaar te veronderstellen dat de 13de-eeuwse vervalsers een stichtingscharter op naam van Arnulf I heeft opgesteld omdat er in het kapittel al een traditie bestond die hem als stichter aanzag. Deze verklaring is o.i. wel de meest waarschijnlijke, maar echter niet de enig mogelijke. Het probleem is immers dat de B-versie van de voornoemde kroniek enkel bekend is in een 16de-eeuws handschrift¹². Nu kan er niet aan getwijfeld worden dat de *Flandria generosa B* inderdaad van het einde van de 12de eeuw dateert, want Andreas van Marchiennes maakte er gebruik van voor zijn *Historia succincta de gestis et successione regum Francorum* uit 1194¹³, maar de ons aanbelangende passage werd niet overgenomen door deze kroniekschrijver. Men zou dus eventueel kunnen opwerpen dat het hier een latere interpolatie betreft, gemaakt aan de hand van de valse oorkonde uit 961¹⁴.

Ook een tweede tekst i.v.m. Arnulf I laat niet meer zekerheid toe. In de *Sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium*, een vroeg 12de-eeuwse bewerking van een 10de-

11. *Qui Arnulfus instituit in ecclesia S. Donatiani Brugensis duodecim canonicos* (ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 318 n. 3). De *terminus ante quem* voor de redactie van de B-versie van de *Flandria generosa* is de ontstaansdatum van de *Historia succincta de gestis et successione regum Francorum* van Andreas van Marchiennes, die gebruik gemaakt heeft van deze kroniek (fragmenten van dit werk van Andreas van Marchiennes werden uitgegeven door G. WAITZ, M.G.H., SS., XXVI, p. 204-212 ; zie voor de ontstaansdatum ervan K.F. WERNER, *Andreas von Marchiennes und die Geschichtsschreibung von Anchin und Marchiennes in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts*, in *Deutsches Archiv*, 9 (1952), p. 458).

12. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 6410-16 (zie J. VAN DEN GHEYN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque royale de Belgique*, VI, Brussel, 1906, p. 120-121, nr. 3775).

13. Cf. n. 11.

14. De passage i.v.m. Sint-Donaas kan echter in geen geval een toevoeging zijn van de 16de-eeuwse kopiïst, daar ze reeds voorkomt in de *Chronica sancti Bertini* van Iperius († 1384) (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XXV, p. 773) en in de *Rymkronyk van Vlaenderen* (1405) (ed. J.J. DE SMET, *Corpus chronicorum Flandriae*, IV, Brussel, 1865, p. 597), die beide de B-versie van de *Flandria generosa* als bron aangewend hebben.

eeuws verhaal over een *translatio* uit 944, wordt bij het onderbrengen van de relieken in de *basilica Sancti Donatiani* tijdens een halte in Brugge gewag gemaakt van een zekere Leutho, *archycapellanus*¹⁵. De term *archycapellanus* is een synoniem van kanselier¹⁶, en is dus duidelijk een toevoeging, of misschien beter een interpretatie, van de 12de-eeuwse bewerker, die schrijft op een ogenblik dat de proost van Sint-Donaas reeds kanselier van Vlaanderen is. We menen echter — maar dit is natuurlijk slechts een hypothese — dat in de 10de-eeuwse *Vorlage Leutho* wellicht de titel *praepositus* of zo droeg en dat de bewerker deze onder invloed van de situatie in zijn tijd gewijzigd heeft in *archycapellanus*¹⁷.

Uit de geschreven bronnen kunnen we dus opmaken dat er in het Brugse *castrum* hoogstwaarschijnlijk reeds een kapittel bestond ten tijde van Boudewijn IV¹⁸ en dat dit misschien ook reeds zo was onder

15. *Et facto mane, ecce clerus quamplurimus, ecce diverse conditionis populus, duce Leuthone archycapellano, cum crucibus et lampadibus, cum ymnis quoque occurrit et laudibus. Quorum obsequio sancta sanctorum inde levata, cum concentu in aures Domini Sabaoth reboante, Bruzzias sunt delata atque celebri honore in basilica Sancti Donatiani deposita* (ed. N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. 46-47) ; volgens N. Huyghebaert behoort deze passage tot het oorspronkelijk verhaal uit de 10de eeuw (*Ibidem*, p. CX).

16. WALTER VAN TERWAAN, *Vita Karoli comitis Flandriae*, ed. R. KÖPKE, M.G.H., SS., XII, p. 545 : *Erat illis temporibus prepositus quidam Brugensis, Bertulfus nomine, archicapellanus et cancellarius totius Flandrensis curie* ; F. VERCAUTEREN, *Actes des comtes de Flandre (1071-1128)*, Brussel, 1938, nr. 114, p. 262 (oorkonde Karel de Goede, a° 1123) : *Bertolfus, prepositus Brugensis, qui et archicapellanus* ; cf. N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques*, p. 46 n. 4.

17. Op basis van deze passage meent N. HUYGHEBAERT (*L'énigme des reliques de Saint Vulfram, archevêque de Sens*, in *Revue bénédictine*, 87 (1977), p. 191) trouwens dat de Sint-Donaaskerk toen reeds bediend werd door een «collège de chapelains» of een «communauté de clercs», hoewel deze kerk volgens hem pas in 1089 van Robrecht II «le statut de collégiale» ontving.

18. Een bijkomend argument ten gunste van het bestaan van het kapittel onder Boudewijn IV zou kunnen zijn dat er toen misschien reeds een muntatelier bestond bij de Sint-Donaaskerk ; de munten van de markgraaf Boudewijn (BALDVINI MAR-[CHISI]) die als muntatelier Sint-Donaas (S[AN]C[T]I DONATI BRV[GENSIS]) vermelden, worden immers traditioneel aan Boudewijn IV toegeschreven (A. ENGEL-R. SERRURE, *Traité de numismatique du moyen âge*, II, Parijs, 1894, p. 504), maar zeker is dit niet, want in feite kunnen ze evengoed van Boudewijn V zijn (M. METCALF, *Coinage and the rise of the Flemish towns*, in *Coinage in the Low Countries (880-1500)*. *The third Oxford symposium on coinage and monetary history*, ed. N.J. MAYHEW, Oxford, 1979, p. 8).

Arnulf I, die wellicht al op het einde van de 12de eeuw aanzien werd als stichter van het Sint-Donaaskapittel. Om tot een ietwat duidelijker uitspraak i.v.m. de stichting van het kapittel te komen, dienen we onze toevlucht te nemen tot andere argumenten. In de eerste plaats moeten we de ouderdom van de Sint-Donaaskerk bepalen en vervolgens dienen we de vraag te stellen of de kerk ouder is dan het kapittel.

De archeoloog die in 1955 de opgravingen op de burg te Brugge leidde, nl. J. Mertens, meende dat de pre-romaanse kerk wellicht gebouwd werd onder de regering van Arnulf de Grote, hoewel het archeologisch materiaal eigenlijk een datering tussen het midden van de 9de en dat van de 10de eeuw toelaat¹⁹. Onlangs hebben J. De Meulemeester en A. Matthys de bouw van de Sint-Donaaskerk echter gesitueerd onder Boudewijn I († 879). Ze vertrekken hierbij van het feit dat de teruggevonden meetbaak, die diende om het ronde grondplan van de Karolingische kerk uit te zetten, door middel van de radiocarbonmethode omstreeks 861 kon gedateerd worden, en wijzen erop dat dit klopt met de in de middeleeuwen gangbare traditie (Van Maerlant, Iperius) die de bouw toeschreef aan Boudewijn I en dat ook het vondstenmateriaal in een kontekst van de tweede helft van de 9de eeuw kan worden ingepast²⁰. Deze argumentatie lijkt ons vrij zwak te zijn. Het aanhalen van auteurs als Van Maerlant en Iperius is o.i. in dit verband immers niet bruikbaar als argument²¹ en ook de gevonden keramiek kan moeilijk als precies dateringsmiddel aangewend worden; het roodgeverfd aardewerk komt nl. voor van het midden van de 8ste tot de 10de eeuw, en bovendien betreft het vondsten gedaan in de funderingsleuf van de kerk en in een oudere laag ten O. van het koor ervan²². Blijft dus

19. J. MERTENS, *Quelques édifices religieux à plan central découverts récemment en Belgique*, in Genava, n.s., XI (1963) (= Archeologia Belgica, 73), p. 148.

20. J. DE MEULEMEESTER-A. MATTHYS, *Vroegmiddeleeuwse sporen op de Burg te Brugge*, Brussel, 1980 (Archeologia Belgica, 226), p. 12-14.

21. Jacob van Maerlant leefde nl. in de 13de eeuw, en de *Chronica sancti Bertini* van Iperius († 1384) dateert pas uit de 14de eeuw.

22. J. DE MEULEMEESTER-A. MATTHYS, *Vroegmiddeleeuwse sporen*, p. 8 en 12-14.

Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?

enkel de C¹⁴-datering van de meetbaak, maar de auteurs geven zelf aan dat er hier aan marge van ± 72 jaar bestaat ; d.w.z. dat de meetbaak eigenlijk tussen 789 en 933 kan gedateerd worden ! Het enige wat we na dit onderzoek van de argumentatie van De Meulemeester en Matthys kunnen zeggen is dat het theoretisch niet uitgesloten is dat de Sint-Donaaskerk onder Boudewijn I gebouwd werd, maar deze mogelijkheid is o.i. eerder miniem. De kerk, die een kopie is van de Karolingische paltskapel van Aken, kan nl. beschouwd worden als een uiting van het gevoel van eigenwaarde van de eerste Vlaamse graven²³, zodat we mogen aannemen dat ze waarschijnlijk ten vroegste tijdens de regering van de eigenlijke-grondlegger van het vorstendom, Boudewijn II (879-918), gebouwd werd.

Wellicht vond de bouw, zoals J. Mertens reeds meende, plaats ten tijde van Arnulf I. We weten immers uit een laat 11de-eeuwse bron dat een graaf *Ernaldus Barbatus*, die waarschijnlijk te identificeren is met Arnulf I, met stenen uit het oude Romeinse *castellum* van Oudenburg bouwwerken liet uitvoeren in Brugge²⁴. Doorgaans denkt men dat dan het «Steen» in de zuidwesthoek van het latere *castrum*

23. Cf. A. VERBEEK, *Die architectonische Nachfolge der Aachener Pfalzkapelle, in Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben*, IV, Düsseldorf, 1967², p. 121.

24. *Quia, postquam comes Ernaldus Barbatus Bruggiam aedificare coepit, muros huius urbis destruere et lapides Bruggensibus tribuere in urbis aedificium fecit, quatenus, hac destructa, augmentaretur illa constructa (Tractatus de ecclesia sancti Petri Aldenburgensis*, ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 872). Net als Holder-Egger menen diverse auteurs die deze passage gebruikt hebben dat hier waarschijnlijk graaf Arnulf I bedoeld wordt (J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 15 ; H. VAN WERVEKE, «Burgus» : *versterking of nederzetting ?*, Brussel, 1965, p. 67 ; A. VERHULST, *Die gräfliche Burgenverfassung in Flandern im Hochmittelalter*, in *Die Burgen im deutschen Sprachraum. Ihre rechts- und verfassungsgeschichtliche Bedeutung*, Sigmaringen, 1976, p. 273 ; L. DEVLIEGHER, *Galbert en de topografie van Brugge*, in GALBERT VAN BRUGGE, *De moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*, vertaald uit het Latijn door A. DEMYTTENAERE, Antwerpen, 1978, p. 254) ; anderen echter identificeerden hem respectievelijk met Boudewijn II (H. ANECA, *Het slopen van het castrum te Oudenburg en de vroegste geschiedenis van Brugge*, in B.T.F.G., XLII (1964), p. 1296-1297), Arnulf II (L. VANDERKINDERE, *La formation territoriale*, P², p. 294 ; J. VANNERUS, *Le limes et les fortifications gallo-romaines de Belgique. Enquête toponymique*, Brussel, 1943, p. 264 ; A.C.F. KOCH, *Brugge's topografische ontwik-*

werd opgetrokken²⁵ ; daar tijdens de opgravingen van de kerk in 1955 ook herbruikt Romeins materiaal werd aangetroffen²⁶, is het o.i. niet uitgesloten dat Arnulf I toen o.m. met stenen uit Oudenburg ook de Sint-Donaaskerk liet bouwen. Een datering van de kerk onder Arnulf I is trouwens niet in tegenspraak met het hoger vermeld archeologisch materiaal.

Nu we aangenomen hebben dat de burchtkerk wellicht uit de tijd van Arnulf I dateert, rest ons nog de vraag : is de kerk ouder dan het kapittel²⁷ ? Wij menen van niet, en wel om volgende redenen. A. Verhulst wees er reeds op dat de ondergrond van het vierkante

keling tot in de 12de eeuw, in A.S.E.B., XCIX (1962), p. 62, n. 155) of Boudewijn IV (M. GYSSELING, *Toponymie van Oudenburg*, Brussel, 1950, p. 57). Hoewel uit andere teksten niet bekend is dat Arnulf I ooit de bijnaam *barbatus* heeft gevoerd en antitegenstaande het feit dat zijn kleinzoon Arnulf II wel degelijk in twee bronnen, nl. in de *Annales sancti Martini Tornacensis* (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 1296 : *obit Arnulfus iunior Barbatus*) en in één handschrift van de *Genealogia comitum Flandriae Bertiniana* (ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 307 : *...ex qua genuit Arnulfum Barbatum*), zo wordt genoemd, menen we toch dat *Ernaldus Barbatus* wellicht Arnulf I is ; op een andere plaats duidt de auteur van het *Tractatus Arnulf II* immers gewoon aan als vader van Boudewijn IV (p. 869 : *temporibus Arnulfi comitis, patris Balduini Barbati*) en gezien hij de andere graven die hij vermeldt steeds met hun bijnaam betitelt, lijkt het aannemelijk te veronderstellen dat hij geen bijnaam kende voor Arnulf II ; het valt trouwens op dat de meeste Vlaamse bronnen aan Arnulf II geen eigenlijke bijnaam geven, maar hem aanduiden als *Arnulfus iunior* (o.a. de *Vita Bertulfi*, ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XV, 2, p. 638 en de *Flandria generosa*, ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 318) of *minor* (o.a. *De Arnulfo comite*, ed. L.C. BETHMANN, M.G.H., SS., IX, p. 304), en soms eenvoudig als kleinzoon van Arnulf I (o.a. de *Annales Blandinienses*, ed. Ph. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand*, Brussel, 1937, p. 22).

25. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 15 ; H. ANECA, *Het slopen...*, p. 1295 en 1297.

26. Zie i.v.m. deze opgravingen J. MERTENS, *De opgravingen in de Sint-Donaaskerk te Brugge*, in *Streven*, 9 (1955), p. 57-60 ; IDEM, *De opgravingen in de Sint-Donaaskerk te Brugge*, in *Wetenschappelijke Tijdingen*, 15 (1955), kol. 246-248 ; IDEM, *The church of Saint-Donatian at Bruges*, in J.B. ROSS, *The murder of Charles the Good, count of Flanders, by Galbert of Bruges*, New York, 1960, p. 318-320.

27. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 30 n. 70 wijst erop dat men uit het werk van Galbert van Brugge kan opmaken dat in 1127/28 de kapittelgebouwen (niet noodzakelijk het kapittel !) jonger waren dan de kerk.

Wanneer ontstond het Sint-Donaaskapittel te Brugge ?

castrum, waarvan vrij algemeen aangenomen wordt dat het op Boudewijn V teruggaat²⁸, verschillend is ten N. en ten Z. van de oude weg Oudenburg-Aardenburg die er dwars doorloopt ; ten N. betreft het zeer drassig land, en gezien de Sint-Donaaskerk in dit noordelijk gedeelte gebouwd werd op een fundering van boomstammen, mag aangenomen worden dat de burcht zich op dat ogenblik enkel op de zandgrond ten Z. van de weg uitstreckte, waar er wellicht zelfs in de eerste helft van de 10de eeuw niet genoeg plaats was om de kerk te bouwen op de open ruimte die later een centraal en essentieel deel van de burcht zou vormen²⁹. Deze redenering houdt in dat de oorspronkelijke burchtkapel zich niet op de plaats van de latere Sint-Donaaskerk bevond, en dat ter gelegenheid van het bouwen van deze kerk de burcht diende uitgebreid te worden. De omvang van de kerk — de buitenafmetingen zijn 38,5 m in de lengte en 25 m in de breedte — doet veronderstellen dat het hier geen eenvoudige burchtkapel betreft, maar een kerk die gebouwd werd voor een religieuze gemeenschap³⁰ ; de oorspronkelijke kapel was wellicht te klein om plaats te bieden aan een kapittel, zodat een nieuwe, ruimere kerk noodzakelijk was³¹.

Hoewel het natuurlijk allemaal erg hypothetisch blijft en ook wel nooit duidelijk zal kunnen bewezen worden, menen we toch te mogen stellen dat kerk en kapittel gelijktijdig ontstonden en dat, gezien het oude *castrum* ten Z. van de weg Oudenburg-Aardenburg

28. J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 15-18 ; A.E. VERHULST, *Les origines*, p. 43-45 ; IDEM, *Die gräfliche Burgenverfassung*, p. 272 ; M. RYCKAERT, *Brugge : van Romeinse vicus tot middeleeuwse stad*, in *Spiegel Historiae*, 13 (1978), p. 636.

29. A. VERHULST, *An aspect of the continuity between antiquity and middle ages : the origin of the Flemish cities between the North Sea and the Scheldt*, in *Journal of Medieval History*, 3 (1977), p. 179-180.

30. Betreffende de Sint-Donaaskerk, zie de reeds aangehaalde artikels van J. Mertens (n. 19 en 26), A. Verbeek (n. 23) en L. Devliegher (n. 24).

31. N. HUYGHEBAERT, *Iperius et la translation de la relique du Saint-Sang à Bruges*, in *A.S.E.B.*, C (1963), p. 156-164 oppert de mogelijkheid dat de Sint-Basilius- of H. Bloedkapel, die deel uitmaakte van het oude «Steen», wel eens de oorspronkelijke burchtkapel zou kunnen geweest zijn.

geen plaats bood voor de kerk en de noodzakelijke kapittelgebouwen, Arnulf I daarom de burcht ten N. van deze weg diende uit te breiden³². We weten immers dat deze graaf waarschijnlijk bouwwerken liet uitvoeren in Brugge en onze hypothese wordt ook gesteund door het feit dat de stichting van een kapittel in een burcht meestal samenviel met het bouwen van een nieuwe kerk ten behoeve van deze gemeenschap. Zo liet graaf Boudewijn II in de burcht van Sint-Winoksbergen een kerk bouwen, waarin hij een kapittel stichtte dat de hoede kreeg over de relieken van de hl. Winok die deze graaf van Sint-Omaars naar de door hem gebouwde kerk had laten overbrengen³³. Wanneer Boudewijn IX drie eeuwen later, nl. omstreeks 1200, besluit zijn burchtkapel te Kortrijk, *ob reverentiam reliquiarum, quas karissimus avunculus noster Philippus, dum peregrinationis sue iter arripere, ibidem deposuerat*, om te vormen tot een kollegiale, belooft hij in de boomgaard van zijn burcht een kerk voor

32. Of de burcht toen reeds de vierkante vorm aannam, die het verhaal van Galbert, valt niet met zekerheid te zeggen. Wel is het zeker dat de burcht zich, gezien de ligging van de Sint-Donaaskerk, in de 10de eeuw ook reeds ten N. van de weg Oudenburg-Aardenburg uitstreckte. De visie van J. DHONDT, *De vroege topografie*, p. 17 die meende dat Boudewijn V in het midden van de 11de eeuw planmatig het grote vierkante *castrum* zou hebben aangelegd, met ten Z. van de weg een wereldlijk deel en ten N. ervan een geestelijk, gaat dus eigenlijk niet op, want deze situatie bestond blijkbaar al in de 10de eeuw ; cf. i.v.m. de oorsprong van het kerkelijk burchtgedeelte ook A.C.F. KOCH, *Brugge's topografische ontwikkeling*, p. 61.

33. *Balduinus Calvus, Flandrensis comes, in inferioribus partibus burgi Bergensis in honore sanctorum confessorum Martini et Winnoci ecclesiam fundavit et canonicos, qui die noctuque Deo servirent, ibidem instituit. Ecclesia quoque cum rerum, tum privilegiorum munificentia, magnifice dūtavit et sacrum corpus beati Winnoci, quod prae timore hostium multis ante temporibus a Wormhout in Sithiu erat translatum, reportavit et in praefata ecclesia Bergis collocavit* (A. MIRAEUS-J.F. FOPPENS, *Opera diplomatica*, I, p. 511-512 : oorkonde Boudewijn V, 27 mei 1067) ; in de *Miracula Winnoci* vernemen we dat de translatio van de relieken van de hl. Winnok op 30 december 899 plaatsvond (ed. W. LEVISON, M.G.H., SS. *Rer. Merov.*, V, p. 782-783) ; zie i.v.m. het kapittel van Sint-Winoksbergen, dat in 1022 hervormd werd tot een benedictijnerabdij : N. HUYGHEBAERT, *De abdij te Sint-Winoksbergen in de vroege middeleeuwen*, in *De Franse Nederlanden. Jaarboek 1983*, p. 55-70.

dit kapittel te bouwen³⁴. Met opzet hebben we in beide voorbeelden ook gewag gemaakt van de relieken die voor de graven in kwestie aanleiding waren tot het stichten van een kapittel. Er kunnen in dit verband nog andere gevallen, zoals Sinte-Veerle te Gent³⁵ en Sinte-Walburga te Veurne³⁶, aangehaald worden, en het ligt voor de hand te veronderstellen dat Arnulf I, wiens belangstelling voor relieken gekend is³⁷, in zijn burcht te Brugge een kapittel stichtte en een nieuwe kerk bouwde om de relieken van de hl. Donaas, die er reeds

34. W. PREVENIER, *De oorkonden der graven van Vlaanderen (1191-aanvang 1206)*, II, Brussel, 1964, nr. 287, p. 627 ; cf. J. DE CUYPER, *Het ontstaan van het kapittel te Kortrijk (1199-1212)*, in *Miscellanea historica in honorem Alberti de Meyer*, I, Leuven-Brussel, 1946, p. 510-527.

35. I.v.m. de relieken van de hl. Veerle die wellicht sinds 939-940 in de kerk van het grafelijk *castrum* te Gent bewaard werden, zie H. VAN WERVEKE-A.E. VERHULST, *Castrum en Oudburg te Gent. Bijdrage tot de oudste geschiedenis van de Vlaamse steden*, in H.M.G.O.G., n.r., XIV (1960), p. 8-10 en M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *Het ontstaan van de S. Veerle cultus te Gent*, in H.M.G.O.G., n.r., XVII (1963), p. 11-16. J. DHONDT, *Développement urbain*, p. 154 beschouwde ook het Sinte-Veerlekapittel als een grafelijke stichting uit de 11de eeuw, en hij steunde zich daarbij waarschijnlijk op het feit dat de oudste vermelding ervan uit 1073 dateert ; o.i. is het echter niet mogelijk uit de tekst van 1073 — een nota betreffende de relieken van de hl. Veerle — iets af te leiden i.v.m. de stichting van het kapittel ; over de oudste geschiedenis van dit kapittel hebben we trouwens zo goed als geen inlichtingen, daar het archief ervan verloren ging bij de brand van Gent in 1178 en er van voor deze datum, naast de nota uit 1073, slechts twee analyses van grafelijke charters uit 1138/1146 en 1169 bewaard bleven (uitgave van deze drie teksten bij M.H. VOORDECKERS-DECLERCQ, *a.c.*, p. 18-20).

36. Cf. N. HUYGHEBAERT, *Le comte Baudouin II et le custos de Steneland. A propos d'un faux précepte de Charles le Chauve pour Saint-Bertin*, in *Revue bénédictine*, 69 (1959), p. 63-65 en IDEM, *Furnes*, in D.H.G.E., XIX, kol. 453-454.

37. In zijn *Gesta abbatum Sithiensium* noemt Folquinus graaf Arnulf I terecht *sanctarum reliquiarum avidus* (ed. O. HOLDER-EGGER, M.G.H., SS., XIII, p.620) ; de Sint-Bertjinsabdij ontving van hem immers de relieken van de hl. Silvinus, Walaricus en Richarius (*Ibidem*), terwijl hij de Sint-Pietersabdij te Gent begiftigde met deze van de hl. Wandregisilus, Ansbertus, Bertulfus en Gudwalus (zie N.N. HUYGHEBAERT, *Une translation de reliques* en IDEM, *Le «Sermo de adventu SS. Gudwali et Bertulfi»*. Edition et étude critique, in *Sacris Erudiri*, 24 (1980), p. 87-113).

sinds Boudewijn I bewaard werden³⁸, op een passender manier te laten vereren.

Het zal de lezer na dit alles wel duidelijk zijn dat het Sint-Donaaskapittel uit de lijst van stichtingen van Boudewijn V dient verwijderd te worden. Het kapittel bestond vrijwel zeker reeds ten tijde van Boudewijn IV en de laat 12de-eeuwse traditie, die de stichting aan Arnulf I toeschreef, is wellicht juist. In het kader van de werken die hij in Brugge liet uitvoeren, bouwde deze graaf immers waarschijnlijk de laat-Karolingische centraalbouwkerk n.a.v. de stichting van het kapittel ; hij diende daartoe o.i. ook de oorspronkelijke burcht uit te breiden ten N. van de weg Oudenburg-Aardenburg. Indien onze interpretatie van de hoger aangehaalde passage uit de *Sermo de adventu sanctorum Wandregisili, Ansberti et Vulframni in Blandinium* korrekt is, dan kan dit alles tussen 918 en 944 gesitueerd worden³⁹.

38. Betreffende het overbrengen van de relieken van de hl. Donaas naar Brugge, zie Ph. GRIERSON, *The translation of the relics of St. Donatian to Bruges*, in *Revue bénédictine*, 49 (1937), p. 170-190 ; J. NOTERDAEME, *Boudewijn I, graaf van Vlaanderen*, in *H.M.G.O.G.*, n.r., VII (1953), p. 55-63 ; N. HUYGHEBAERT, *Monastère de Torhout*, in *Monasticon belge, t.III : Flandre occidentale*, 1, Luik, 1960, p. 210.

39. We wensen onze hartelijke dank te betuigen aan prof. dr. A. Verhulst, die zo vriendelijk was deze bijdrage in handschrift te lezen en ons diverse opmerkingen formuleerde ; dank ook aan onze vriend Christophe Lebbe, die voor de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis de uitgave van het oorkondenboek van Sint-Donaas voorbereidde en ons bereidwillig de afschriften van de oorkonden van Sint-Donaas door wijlen prof. E.I. Strubbe liet inzien, evenals zijn bijdrage over het Sint-Donaaskapittel bestemd voor het o.l.v. prof. dr. L. Milis op stapel staande *Repertorium Canonicum Flandrense*.

